

Privalomojo egzemplioriaus problema prieškario Lietuvoje

Arida PAPAURĖLYTĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras,
K. Sirvydo g. 4, 2600 Vilnius, el. p. arida@lnb.lt

Privalomasis egzempliorius sudaro pagrindą bibliografinėi apskaitai, kuri daro didelę įtaką bibliografiniam, bibliotekiniam ir moksliniam darbui. Gerai organizuota privalomojo egzemplioriaus sistema garantuoja ne tik bibliografinės informacijos išsamumą, bet ir jos reguliarumą bei efektyvumą. „Ilgametė daugelio valstybių patirtis akivaizdžiai patvirtino, kad dokumentų PE [privalomasis egzempliorius] yra vienintelė reali ir efektyvi [einamosios valstybinės] bibliografijos rūšies bazė, tėvyninių dokumentų bibliografinės apskaitos išsamumo garantas“¹.

Yra žinoma keletas straipsnių, kuriuose nagrinėta privalomojo egzemplioriaus raida Lietuvoje ir kitose pasaulio šalyse (vairiais istorijos laikotarpiais²). Kitose publikacijose privalomojo egzemplioriaus klausimas siejamas su nagrinėjama tema³. Bibliografo J. Basiulio straipsnyje „Privalomasis egzempliorius Lietuvoje“ išsamiausiai iš minėtų publikacijų kalbama apie prieškario Lietuvoje egzistavusias privalomojo egzemplioriaus problemas.

Šio straipsnio tikslas – išsamiau panagrinėti privalomojo egzemplioriaus sistemą, egzistavusią nepriklausomoje Lietuvoje, remiantis archyviniais šaltiniais apžvelgti jo siuntimo suinteresuotoms įstaigoms kaitą, pateikti konkrečius siuntimo pavyzdžius.

Privalomojo egzemplioriaus problema nepriklausomoje Lietuvoje sietina su pirmosios specialios bibliografinės įstaigos – Lietuvos bibliografijos instituto – įkūrimu 1924 m. Vienas svarbiausių įsteigtojo instituto darbų buvo privalomojo egzemplioriaus rinkimas, kuris padėjo vykdyti valstybinę bibliografinę apskaitą. Lietuvos bibliografijos institutas taip pat leido žurnalą „Bibliografijos žinios“ (1928–1943), teikė bibliografinę informaciją bei statistiką apie lietuvių spaudą užsieniui, instituto darbuotojai dalyvavo tarptautiniuose bibliografų suvažiavimuose ir pasitarimuose.

Idėja prie Kauno universiteto bibliotekos steigti Bibliografijos institutą kilo dėl lėto šios aukštosios mokyklos bibliotekos fondų didėjimo. Universiteto bibliotekos komisijai ir kitoms instancijoms teko ieškoti išeities ir siekti, kad fondai būtų sistemingai papildomi

naujais leidiniais. Taip stengtasi sudaryti reikalingą bazę pedagoginiam, moksliniam ir bibliografiniam darbui. Prof. V. Žukas rašo: „Bibliotekinė komisija, vadovaujama prof. V. Čepinskio, jau 1922 m. liepos 3 d. pasiūlė rektoratui dėti pastangų, kad Vidaus reikalų ministerija atiduotų universitetui po 2–3 kiekvieno leidinio egzempliorius, gaunamus pagal Lietuvoje veikiančių spaudos įstatymą“⁴. 1922 m. liepos 17 d. raštu Vidaus reikalų ministerija pranešė, kad po vieną prašomų leidinių egzempliorių Saugumo departamentas galės duoti universiteto bibliotekai, kitų klausimas svarstomas⁵. Tęsiant Kauno universiteto bibliotekos bibliografinio darbo organizavimo perspektyvų svarstymą, subrendo idėja steigti Bibliografijos institutą. Bibliografijos instituto statuto pirmajame punkte rašoma: „Bibliografijos instituto uždavinys – registruoti, tvarkyti ir gaminti lietuviškų ir svetimomis kalbomis apie Lietuvą spaudinių, kurie tik pasirodo ar Lietuvoje, ar svetur bibliografiją“⁶. Šis uždavinys galėjo būti įgyvendintas institutui gaunant privalomąjį egzempliorių. Apie tai byloja statuto 10-asis punktas, kuriame rašoma: „Iš spausuvių per Vidaus reikalų ministeriją Institutas gauna kiekvieno spaudinio po 1 egzempliorių“⁷. Pagal statutą institutas turėjo gauti išsamų privalomąjį egzempliorių, tačiau jį neįėjo cenzūros konfiskuoti Klaipėdos krašto leidiniai. Žinoma, jog Klaipėdos krašte tuo metu veikė vokiečių spaudos įstatymas, kuriuo remiantis visi čia pasirodę spaudiniai buvo siunčiami Vokietijos įstaigoms. Nebuvo gaunama privalomojo egzemplioriaus leidinių, spausdinamų už Lietuvos ribų. Bibliografijos institutas galėjo tik atsitiktinai įsigyti lietuviškus spaudinius, išleistus Vokietijoje, Amerikoje ar kitose užsienio šalyse. Sunkumai, su kuriais susidurdavo Bibliografijos institutas, įsigydamas privalomąjį spaudinių egzempliorių, vertė informuoti visuomenę apie šios įstaigos paskirtį. Vienas iš instituto darbuotojų, A. Ružancovas, žurnale „Policija“ paskelbė žinutę apie tai, „[...] kaip institutas sunaudoja siunčiamų jam visų leidinių 1 privalomą egzempliorių“⁸.

Norint sudaryti bazę einamajai registracinei bibliografijai, reikėjo įstatymiškai apibrėžti privalomojo egzemplioriaus sąvoką ir organizuoti darbą taip, kad

privalomasis egzempliorius būtų siunčiamas laiku. Šis klausimas buvo bandomas spręsti spaudą reglamentuojančiais 1919 ir 1935 m. įstatymais.

1919 m. Spaudos įstatyme privalomajam egzemplioriumi skirtas 9-asis paragrafas. Jame buvo rašoma: „Spaustuvė ar tolygi jai įstaiga privalo pristatyti kiekvieno spausdinio 8 egzempliorius Apskritis ir Miesto, arba Apskritis Viršininkei“⁹. Kauno universiteto bibliotekos direktorius V. Biržiška 1929 m. rašė, kad „[...] toks trumpas suformulavimas reikalo, kuriam spręsti kitų kraštų įstatymai paveda daugybę straipsnių, (pvz. Lenkijos 1927 m. įstatymas apie privalomus egz. turi 109 straipsnius) turėjo sukelti įvairių nesusipratimų ir neaiškumų, kurie iš dalies tik buvo šalinami atskirų Vidaus reikalų ministerijos paliepimų, o iš dalies nepašalinti privedė prie to, kad nė vienam Lietuvos kultūros centre nėra pilno rinkinio visų Lietuvos spaudinių, pasirodžiusių nuo 1919 m. pabaigos [...]“¹⁰. Kauno universiteto bibliotekos, tuo pačiu ir Lietuvos bibliografijos instituto direktorius buvo įsitikinęs, jog būtina išleisti atskirą privalomajam egzemplioriumi skirtą įstatymą. Šį teiginį jis motyvavo tuo, jog išplėtus 9-ąjį Spaudos įstatymo paragrafą dėl privalomojo egzemplioriaus būtų iškreipta visa Spaudos įstatymo instrukcija¹¹. Kaip žinome, tokio įstatymo nebuvo išleista.

Panagrinėkime, kaip 1919 m. Spaudos įstatyme pateiktas privalomojo egzemplioriaus klausimas. Šiame dokumente nebuvo apibrėžtos spaudinių rūšys. Nebuvo pasakyta, ar į privalomąjį egzempliorių, be tradiciniu būdu gaminamų spaudinių, įeina vaizduojamojo meno, muzikos, kartografiniai bei fotografijos leidiniai. Nebuvo atsižvelgiama ir į tai, kad bibliotekos ne visuomet yra suinteresuotos gauti smulkiąją spaudą, komercinio pobūdžio leidinius, neturinčius kultūrinės bei mokslinės vertės. Įstatyme nebuvo užsiminta ir apie tuos spaudinius, kuriuos platinti buvo draudžiama, taip pat apie rankraščio teisėmis pasirodžiusius leidinius.

Privalomojo egzemplioriaus siuntimo tvarka keitėsi (tai aptarsime vėliau), ir tai neigiamai veikė kai kurių bibliotekų fondų komplektavimą. Lietuvos bibliografijos instituto leidžiamame žurnale „Bibliografijos žinios“ buvo rašoma, kad po vieną egzempliorių turėtų gauti: „1) nacionalinė biblioteka, ar toji įstaiga, kuri ją pavaduoja (šiuo laiku eventualiai Valstybės centralinis knygynas), 2) Lietuvos universiteto biblioteka, 3) Lietuvos bibliografijos institutas, 4) centralinė apskrities biblioteka (savo apskrities ribose spausdinamus ar leidžiamus spaudinius), 5) Lietuvos mokslo draugijos Vilniuje biblioteka (kaip šiuo laiku vienintelis Vilniaus krašto lietuvių kultūros centras), 6) vieną egz., sulig specialybėmis, Dotnuvos žemės ūkio akademijos biblioteka, centralinė kariuomenės biblioteka ir kitos valstybinės specialinio pobūdžio bibliotekos“¹². Pastarosios bibliotekos turėjo gauti privalomąjį egzempliorių, atsižvelgiant į komplektuojamos literatūros pobūdį.

1919 m. Spaudos įstatyme numatytos bausmės už tam tikrų nuostatų nevykdymą, bet privalomųjų egzempliorių pristatymas neapsaugotas jokia sankcija. Nebuvo užsimenama, koku tikslu privalomieji egzemplioriai yra siunčiami, kokios yra juos gaunančiųjų įstaigų pareigos.

Svarbu pažymėti ir tai, jog Spaudos įstatymas, įpareigojęs spaustuves pristatyti 8 spaudinių egzempliorius apskričių ir miestų bei apskričių viršininams, paliko administracijos įstaigoms visišką laisvę juos skirstyti.

Kaip matyti, 1919 m. Spaudos įstatyme privalomasis egzempliorius aptartas labai abstrakčiai. Todėl kuriant šio įstatymo pakeitimo projektą atsižvelgta ir į privalomojo egzemplioriaus problemą. Iškelta pora klausimų: 1) naujas privalomųjų egzempliorių, pristatomų atitinkamoms įstaigoms, skaičiaus nustatymas, 2) užsienyje spausdintų leidinių lietuvių kalba privalomųjų egzempliorių pristatymas. Projekto 8-asis paragrafas buvo suformuluotas taip: „Spaustuvė, litografija ir tolygi jai mechaninio dauginimo įstaiga privalo pristatyti kiekvieno spaudinio po vieną egzempliorių: 1) Apskritis ir Miesto viršininkei; 2) Valstybės Centraliniam knygynui; 3) Lietuvių Mokslo Draugijai; po vieną egzempliorių visų spaudinių, išskyrus atsišaukimus, plakatus, skelbimus ir pan. spaudinius; 4) Seimo Bibliotekai; 5) Lietuvos Universiteto Bibliotekai; po vieną egzempliorių visų periodinių ir neperiodinių, didesnių kaip 16 puslapių, spaudinių; 6–15) Šiaulių, Panevėžio, Telšių, Raseinių, Mariampolės, Vilkaviškio, Ukmergės, Mažeikių, Biržų ir Zarasų Centraliniams knygynams ir 16–20) penkis egzempliorius Centraliniam Knygynams“¹³. Šį paragrafą papildė dar dvi pastabos. Pirmojoje nurodyta, jog neperiodiniai leidiniai atitinkamoms įstaigoms ir bibliotekoms turi būti pristatyti nuo išspausdinimo praėjus ne daugiau kaip 7 paroms, periodiniai leidiniai – nuo išspausdinimo praėjus ne daugiau kaip 48 valandoms. Antroje pastaboje buvo rašoma, jog visi leidiniai, skirti Lietuvių mokslo draugijai, turi būti pristatomi tarpininkaujant apskričių viršininams.

Spaudos įstatymo papildymo projekte buvo numatyta atitinkama tvarka spaudiniams, įvežamiems iš užsienio. Jeigu leidinio tiražas siekė nuo 100 iki 500 egzempliorių, privalomąjį egzempliorių turėjo gauti Valstybės centralinis knygynas, Seimo biblioteka ir Lietuvos universiteto biblioteka. Jeigu buvo įvežama daugiau kaip 500 egzempliorių, jie turėjo būti paskirstomi 8-ajame paragrafe nustatyta tvarka. Įstatymu nustatytas egzempliorių skaičius turėjo būti perduodamas muitinėms, kurios ne ilgiau kaip per 7 paras spaudinius privalėjo išsiųsti Vidaus reikalų ministerijos Spaudos skyriui. Muitinėse turėjo būti išduodamas dokumentas, kuriame nurodomas jį išdavusios muitinės pavadinimas, įvežamų, priimtų egzempliorių skaičius, spaudinį pristačiusios firmos pavadinimas arba asmens pavardė. Nusizengusieji Spaudos įstatymo projekte siūlomoms reikalavimams turėjo būti baudžiami iki 1000 litų bauda.

Privalomojo egzemplioriaus klausimas vėl buvo peržiūrimas rengiant 1935 m. Spaudos įstatymo projektą. Archyvuose šaltiniuose pavyko rasti informacijos apie tai, jog šiame projekte buvo labiau apibrėžtos jo rūšys (knygos, brošiūros, vaizduojamojo meno, kartografijos leidiniai ir t. t.). Skirtingai negu 1919 m. Spaudos įstatyme, 1935 m. Spaudos įstatymo projekte buvo planuojama apskrities viršininkui arba apskrities ir miesto viršininkui pristatyti ne 8, bet 9 spaudinio egzempliorius¹⁴. Projekte taip pat buvo pabrėžiama, jog pristatydamas leidinius spaustuvės vedėjas privalo pateikti juos kartu su savo parašu patvirtintu pareiškimu (dviem egzemplioriais), kuriame turi būti nurodyti šie duomenys apie spaudinį: 1) leidinio pavadinimas, 2) autorius, 3) leidėjas, 4) išspausdintų egzempliorių skaičius, 5) leidinio kaina, 6) knygų formatas, 7) puslapių skaičius, 8) leidinio išspausdinimo data, 9) spaudinio leidėjui atidavimo data¹⁵. Taip pat buvo atsižvelgiama ir į leidinius, pasirodžiusius ne Lietuvoje. Apskrities ir miesto arba apskrities viršininkui spaudinius privalėjo pristatyti leidėjas, užsakęs ir įvežęs juos iš užsienio¹⁶. 1935 m. Spaudos įstatymo projekte buvo nustatytos sankcijos už privalomojo egzemplioriaus nepristatymą. Kaltininkai turėjo būti baudžiami iki 500 litų bauda arba 3 mėnesiais arešto. Nusikaltus pakartotinai, baudžiama iki 1000 litų arba 6 mėnesiais kalėjimo.

Naujajame 1935 m. Spaudos įstatyme buvo iš dalies atsižvelgta į projekte pateiktus siūlymus dėl privalomojo egzemplioriaus. Privalomojo egzemplioriaus sampratos raidai tuo laikotarpiu didelę įtaką turėjo šio įstatymo 1-asis straipsnis, kuriame apibrėžta spaudinio sąvoka. Jame buvo rašoma, jog spaudiniais laikomi raštai, paveiksiai ir gaidos, pagaminti mechaniniu, cheminiu ar kitokiu jų dauginimo būdu. Kaip matėme, 1919 m. Spaudos įstatyme spaudinio sąvoka nebuvo konkretizuota, ir tai neigiamai atsiliepė privalomojo egzemplioriaus pristatymui bei komplektavimui. Privalomojo egzemplioriaus klausimas buvo gvildinamas 8-ajame 1935 m. Spaudos įstatymo straipsnyje. Jame rašoma, jog spaustuvė, išleisdama spaudinį, dešimt egzempliorių turi nemokamai pristatyti valstybės įstaigoms. Vaizduojamojo meno, kartografinių, natų leidinių, kurių buvo spausdinama ne daugiau kaip 100 egzempliorių, poligrafijos įmonės valstybės įstaigoms privalėjo pristatyti 4 egzempliorius. Nors 1935 m. įstatymas privalomojo egzemplioriaus klausimo iš esmės neišsprendė, tačiau numatė, kad pristatomus 10 privalomųjų egzempliorių skirsto vidaus reikalų ministras, susitaręs su švietimo ir teisingumo ministrais. Pristatant privalomąjį egzempliorių, buvo atsižvelgiama į spaudinio poligrafijos kokybę. Jei leidinys buvo išspausdintas kelių rūšių popieriuje, tai suinteresuotoms įstaigoms turėjo būti pristatomi egzemplioriai, išspausdinti geriausios rūšies popieriuje. Pristatomų egzempliorių siuntimas paštu buvo atleidžiamas nuo pašto rinkliavos. Skirtingai negu 1919 m.

Spaudos įstatyme, 1935 m. Spaudos įstatyme buvo numatytos sankcijos leidėjams, kurie nesilaikė privalomojo egzemplioriaus pristatymo taisyklių. Taigi 1935 m. Spaudos įstatymas iš dalies palengvino privalomojo egzemplioriaus rinkimą ir jo pristatymo kontrolę. Tačiau, kaip rašo prof. V. Žukas, „[...] Bibliografijos institutas ne kartą yra skundęsis įstaigomis, kurios nesilaikė spaudos įstatymo 8-jo paragrafo ir nepristatydavo privalomojo egzemplioriaus arba jį pristatydavo ne pilnutinai“¹⁷. Matyti, jog 1935 m. Spaudos įstatymo trūkumas buvo tas, kad įstaigų, į kurias buvo siunčiamas privalomasis egzempliorius, skaičių turėjo nustatyti vidaus reikalų ministras. Įstatymas neužtikrino teisės į privalomąjį egzempliorių nė vienai bibliotekai, ir nė viena biblioteka nesurinko viso lietuviškos spaudos rinkinio.

Apžvelgę, kaip privalomojo egzemplioriaus klausimas atsispindėjo 1919 ir 1935 m. Spaudos įstatymų tekstuose, panagrinėkime privalomojo egzemplioriaus pristatymo suinteresuotoms įstaigoms kaitą. Archyvuose šaltiniuose randame Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento direktoriaus pareigas laikinai einančio (?) Vasiliausko raštą (1924 m. rugsėjo 1 d.) apskričių viršininkams, kuriame informuojama, kad 8 spaudinių egzemplioriai turi būti pristatomi tokia tvarka: po vieną egzempliorių privalo gauti Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas, Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjas, karo komendantas. Lietuvos bibliografijos institutas. Vieną egzempliorių apskrities viršininkas turi pasilikti sau. Kai nėra karo būklės, vienas spaudinio egzempliorius atiduodamas ne karo komendantui, bet Valstybės centraliniam knygynui. Be šio egzemplioriaus, Valstybės centralinis knygynas privalėjo gauti dar 3 spaudinių egzempliorius. Pasitaikydavo atvejų, kai privalomųjų egzempliorių siuntimas šiai įstaigai būdavo nutraukiamas. Apie tai informuoja archyvuose šaltiniuose rastas Švietimo ministerijos raštas (1927 m. sausio 27 d.) Vidaus reikalų ministerijai¹⁸, kuriame pabrėžiama, kad prasidėjus 1927 m. apskričių viršininkai nustojo siuntinėti spaudinius. Tuo tarpu pagal 1920 m. paskelbtą įsakymą Valstybės centralinis knygynas „[...] rūpinasi įgyti įvairių Lietuvoje išėjusių senųjų raštų bent po 1 egz. ir visų naujai išeinančių knygų ir kitų spaudinių po 4 egzempliorius“¹⁹. Rašte, pasirašytame tuometinio švietimo ministro L. Bistro, teigiama: „Pirkti po kelis egzempliorius visų leidinių centralinis Valstybės knygynas neturi lėšų“²⁰. Švietimo ministro buvo prašoma duoti įsakymą apskričių viršininkams, kad šie ir toliau siuntinėtu Valstybės centraliniam knygynui nors po du egzempliorius įvairių spaudos leidinių²¹.

Kaip jau minėta, privalomojo egzemplioriaus paskirstymas įvairioms įstaigoms keitėsi. Archyvuose šaltiniuose užfiksuota, kad nuo 1927 m. vasario mėnesio privalomieji egzemplioriai turėjo būti siunčiami visoms

mūsų anksčiau išvardintoms įstaigoms ir asmenims, išskyrus Kauno karo komendantą. Pažymėtina tai, kad į privalomąjį egzempliorių gaunančių įstaigų sąrašą buvo įtraukti Apygardos teismo valstybės gynėjas bei Užsienio reikalų draugija²². Kaip matyti, pastoviau privalomasis egzempliorius būdavo pristatomas Lietuvos bibliografijos institutui ir apskričių viršininkams, kurie pasilikdavo šį egzempliorių. Pradėjus veikti 1935 m. Spaudos įstatymui, spaudinius imta skirstyti į dvi grupes. Pirmąją grupę sudarė spaudiniai, kurių dešimt egzempliorių pristatoma šioms asmenims ir institucijoms: vidaus reikalų ministrui, Valstybės saugumo departamentui, atitinkamos apskrities viršininkui, Valstybinei Vrublevskių bibliotekai Vilniuje, Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekai, Valstybės centraliniam knygynui Kaune (du egzemplioriai), Apeliacinių rūmų prokurorui, Kauno karo komendantui. Antroji grupė – spaudiniai, kurių spaustuvės pristato po keturis egzempliorius. Jie buvo siunčiami toms pačioms įstaigoms ir asmenims, išskyrus Valstybės saugumo departamentą, atitinkamos apskrities viršininką, Apeliacinių rūmų prokurorą bei Kauno karo komendantą²³. Pasitaikydavo atvejų, kai viena ar kita įstaiga gaudavo privalomąjį egzempliorių tokių spaudinių, kuriuos komplektuoti jai nebuvo naudinga. Pavyzdžiui, Valstybės saugumo departamento direktoriaus A. Povilaičio rašte (1937 m. vasario 2 d.) Bendrosios revizijos departamento direktoriui buvo rašoma, kad „[...] kai kurių apysakų, vaikų knygų, scenos veikalėlių ir mokykloms vadovėlių nėra reikalo ir prasmės dėti [turima galvoje Valstybės saugumo departamento biblioteka – A. P.], nes niekas tais dalykais nesinaudoja“²⁴. Valstybės saugumo departamento direktorius siūlė padovanoti šiuos spaudinius Švietimo ministerijos organizuojamoms viešosioms bibliotekoms arba draugijai „Užsienio lietuviams remti“. Į šį pasiūlymą buvo sureaguota teigiamai²⁵.

Privalomojo egzemplioriaus pristatymo problemos ypač aktyviai buvo svarstomos 1940 m. pradžioje. Tai matyti iš Lietuvos bibliografijos instituto direktoriaus V. Biržiškio rašto Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktoriui. Dokumente pabrėžiama, kad spaustuvės pradėjo nereguliariai siuntinėti institutui leidinius ir tai trukdo Lietuvos bibliografijos instituto darbui. V. Biržiška prašo Administracijos departamento direktorių „[...] priminti spaustuvėms per p. p. apskričių viršininkus privalomojo leidinių egzemplioriaus reguliaraus siuntinėjimo svarbą ir tuo palengvinti Institutui sėkmingiau atlikti pastatytus jam uždavinius“²⁶. Vis dėlto 1940 m. bibliotekoms oficialiai buvo paskirti penki privalomieji egzemplioriai²⁷. Po vieną egzempliorių gavo Valstybinė Vrublevskių biblioteka Vilniuje, Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka Kaune, Vilniaus universiteto biblioteka ir du egzempliorius – Valstybinė centrinė biblioteka Kaune.

Nors 1935-ųjų Spaudos įstatyme buvo pabrėžiama, kad pristatomų egzempliorių siuntimas paštu atleidžiamas

nuo pašto rinkliavos, matyt, neretai pasitaikydavo spaudinių užlaikymo paštuose ar jų nepristatymo atvejų. Apie tai liudija ir tas faktas, jog spaustuvės buvo įpareigosotos įsigyti siuntų knygas ir į jas įrašyti paštui atiduodamus spaudinius²⁸. Paštas turėdavo uždėti antspaudo, patvirtinantį spaudinių gavimą. Neretai poligrafijos įmonės kreipdavosi į atitinkamų apskričių viršininkus su prašymais sutvarkyti išsiųstųjų spaudinių pristatymo bibliotekoms klausimus. Štai akcinės bendrovės „Varpas“ vadovybė 1940 m. kreipėsi į Kauno miesto ir apskrities viršininką, kad šis įpareigotų Kauno centrinį paštą sutvarkyti spaudinių priėmimą. Spaudos įmonė nebuvo patenkinta šio pašto veikla, nes jos produkcija nepasiekdavo Vilniuje esančių Valstybinės Vrublevskių ir universiteto bibliotekų²⁹.

Taigi galime daryti išvadą, kad pristatant privalomąjį egzempliorių visų pirma buvo atsižvelgiama į Lietuvos bibliografijos instituto reikmes. Privalomasis egzempliorius reguliariai pasiekdavo ir Valstybės centralinį knygyną Kaune (nuo 1936 m. – Lietuvos centrinę biblioteką), kiek sunkiau – Vilniaus bibliotekas.

Panagrinėkime konkrečius privalomojo egzemplioriaus pristatymo atvejus. Kaip žinome, pagal Viešųjų valstybinių bibliotekų įstatymą Valstybės centrinei bibliotekai buvo pavesta rinkti ir saugoti visus Lietuvoje ir užsienyje išleidžiamus spaudinius lietuvių kalba. Tačiau ši įstaiga negaudavo cenzūros konfiskuotų spaudinių. Todėl Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento buvo prašoma „[...] parūpinti Centr. Valst. bibliotekai iki šiol konfiskuotų ir konfiskuojamų leidinių po du egzempliorius“³⁰. Atsakydama į prašymą Vidaus reikalų ministerija išsiuntė Kultūros reikalų departamentui septynis konfiskuotus spaudinius: J. Ilgūno „Dievo teismas ir pragaro kančios“ (1936), A. Giedraičio „Sielos nuorašas“ (1938), M. Šolochovo „Sukelti dirvonai“ (1935), J. Jasiaus „Ieva ir jos žaltys“ (?), Kržikovskio „Lytinio gyvenimo fiziologija“ (?), K. Jakubėno „Ūžia melsvas šilas“ (1936), A. Biliūno „Išpažintis Lietuvai“ (1937)³¹.

Archyvuose šaltiniuose neretai randame apskričių viršininkų pranešimų apie Valstybės saugumo departamentui siunčiamas knygas. Pavyzdžiui, Vilkaviškio apskrities ir miesto viršininkas Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentui išsiuntė po vieną egzempliorių knygelių „Aukso knygelė mergaitėms“ (1934) ir Hermano bei L. Ėsterciu „Raudonkepuraitė“ (1933), išspausdintų Vilkaviškyje, „Progreso“ spaustuvėje³²; Biržų apskrities viršininkas Valstybės saugumo departamentui išsiuntė 2 veiksnių komediją „Tėvas jau leido“ (1933) ir t. t.³³.

Iš viso to galima daryti išvadą, kad privalomojo egzemplioriaus problema nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo išspręsta nei 1919 m., nei 1935 m. Spaudos įstatymuose. Įstatymiškai apibrėžtos privalomojo

egzemplioriaus sąvokos nebuvimas, mažai kintanti jo siuntimo tvarka trukdė sudaryti bazę einamosios registracinės bibliografijos plėtotei. Normaliu privalomojo egzemplioriaus pristatymu visų pirma buvo suinteresuotas Lietuvos bibliografijos institutas, rengęs išsamią einamąją spaudinių registraciją, kuri atsispindėjo „Bibliografijos žiniuose“. Tačiau dėl privalomojo egzemplioriaus

pristatymo netobulumo į „Bibliografijos žinias“ nepateko daug lietuviškų spaudinių, išleistų Lietuvoje, o ypač už jos ribų. Vis dėlto privalomasis egzempliorius sudarė galimybę bibliotekose koncentruoti nepriklausomoje Lietuvoje išeinančius spaudinius, pradėti registracinę bibliografiją ir tuo pačiu padėjo išsaugoti literatūrą ateinančioms kartoms.

Summary

Problem of Legal Deposit in Pre-War Lithuania

Arida PAPAURĖLYTĖ

Legal deposit forms a background for bibliographic control, which in turn has an influence upon bibliographic and library work. Institution of legal deposit is a keystone for scientific research in the field of book science.

The aim of the article is to explore more exhaustively the system of legal deposit that has been in place in Lithuania during the Independence period and to review changes in its delivery to appropriate institutions on a basis of archival sources. The article presents also specific examples of the distribution of publications.

The issue of legal deposit in Pre-War Lithuania was related to the establishment of the first special bibliographic institution, i.e. Lithuanian Bibliographic Institute in 1942. One of the most significant activities of the Institute was the collection of legal deposit copies, thus facilitating national bibliographic control. There was a need to define legally the concept of legal deposit in order to form a basis for the registration of current bibliography; consequently, the work had to be organised to ensure timely delivery of legal deposit copies. Attempts were made to resolve this issue by laws of 1919 and 1935 regulating the press. Still, these legal documents

were not able to resolve this problem. E.g., no sanctions were planned in 1919 Press Law to protect legal deposit. No purpose of legal deposit delivery and no duties of institutions receiving legal deposit copies were specified in the aforementioned law. According to 1935 Press Law, the minister of internal affairs was in charge of determining the number of institutions to be provided with legal deposit and that was its major deficiency. The law did not guarantee any libraries' right to legal deposit, so no library has made a full collection of the Lithuanian press. Provision of legal deposit copies to different institutions was inconsistent. Needs of the Lithuanian Bibliographic Institute were considered first. Legal deposit was also regularly sent to the State Central Bookstore in Kaunas (Lithuanian Central Library since 1936). The situation was a bit more complicated with Vilnius libraries. Regardless of the imperfections, delivery of legal deposit copies enabled libraries to concentrate publications issued in the Independent Lithuania, to start their bibliographic registration and thus to preserve literary heritage for the future generations.

¹ Janonis, O. Privalomasis egzempliorius pasaulyje ir Lietuvoje // Bibliografija : mokslo darbai. – 1996, p. 44.

² Basiulis, J. Privalomasis egzempliorius Lietuvoje // Bibliotekininkystė ir bibliografija. – T. 1 (1961), p. 191-228. Janonis, O. Privalomasis egzempliorius ..., p. 44-54.

Kilius, L. Privalomojo egzemplioriaus raida Lietuvoje // Bibliografija : mokslo darbai. – 1997, p. 16-19.

³ Basiulis, J. Knygų registravimas ir jų klasifikavimas „Bibliografijos žiniuose“ // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. – T. 1 (1961), p. 125-140.

Lietuvninkaitė, N. Kauno universiteto bibliotekos fondo formavimo bruožai (1923-1950) // Knygotyra. – T. 19 (1992), p. 58-73.

Žukas, V. Lietuvos bibliografijos institutas // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. – T. 4 (1965), p. 95-120.

⁴ Žukas, V. Lietuvos bibliografijos institutas ..., p. 102.

⁵ Ten pat.

⁶ Bibliografijos instituto statutas // Lietuvos universiteto veikimo apyskaita 1922 II 16-1924 VI 15. – Kaunas, 1925. – P. 21.

⁷ Ten pat.

⁸ Ružaneovas, A. Lietuvos bibliografijos institutas // Policija. – 1929, Nr. 3 (55), p. 44-45.

⁹ Spaudos įstatymas // Laikinosios Vyriausybės žinios. – 1919, gruod. 17, p. 5.

¹⁰ Biržiška, V. Privalomieji egzemplioriai / Vac. B-ka // Bibliografijos žinios. – 1929, Nr. 6, p. 170.

¹¹ Ten pat, p. 171.

¹² Ten pat.

¹³ Biržiška, V. „Spaudos įstatymo“ pakeitimo projektas / V. B-ka // Knygos. – 1924, Nr. 4-6, sklt. 285-286.

¹⁴ Spaudos įstatymas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F391, ap. 4, b. 1262, lap. 11.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Žukas, V. Lietuvos bibliografijos institutas ..., p. 106.

¹⁸ Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento rašto nuorašas (1924 IX. 1) apskričių viršininkams. LCVA. F394, ap. 2, b. 503, lap. 27.

¹⁹ Įstatymas apie Centrinę valstybės knygyną // Laikinosios Vyriausybės žinios. – 1920, vas. 6, p. 4.

²⁰ Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos raštas (1927 I. 27) Vidaus reikalų ministeriui. LCVA. F402, ap. 11, b. 350, lap. 137.

²¹ Ten pat.

²² Lietuvos Respublikos VRM Piliečių apsaugos departamento raštas (1927 II. 15) apskričių viršininkams. LCVA. F402, ap. 11, b. 350, lap. 24.

²³ L.R. V.R.M. Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjo D. Stankūno raštas (1939 I. 20) apskričių viršininkams. LCVA, F402, ap. 11, b. 350, lap. 130.

²⁴ Valstybės saugumo departamento direktoriaus A. Povilaičio raštas (1937 II. 2) ponui Bendrosios revizijos departamento direktoriui. LCVA. F402, ap. 11, b. 350, lap. 107.

²⁵ Bendrosios revizijos departamento direktoriaus S. Stašio raštas (1937 II. 9) Valstybės saugumo departamento direktoriui Aug. Povilaičiui. LCVA. F402, ap. 11, b. 350, lap. 108.

²⁶ Lietuvos bibliografijos instituto direktoriaus V. Biržiškos raštas (1940 IV. 6) Administracijos departamento direktoriui. LCVA, F377, ap. 10, b. 226, lap. 110.

²⁷ Naujas privalomųjų egzempliorių suskirstymas // Bibliografijos žinios. – 1940, Nr. 2, p. 60.

²⁸ Spaudos ir draugijų skyriaus sekretoriaus J. Domarko raštas (1940 V. 4) Kauno apskrities viršininkui. LCVA. F377, ap. 10, b. 22, lap. 64.

²⁹ Akc. b-vės „Varpas“ spaustuvės vadovybės raštas (1940 IV. 23) Kauno miesto ir apskrities viršininkui. LCVA. F377, ap. 10, b. 226, lap. 65.

³⁰ Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento raštas (1938 I. 5) Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamentui. LCVA. F394, ap. 15, b. 296, lap. 473.

³¹ Vidaus reikalų ministerijos raštas (1938 I. 13) Centralinei valstybės bibliotekai. LCVA. F394, ap. 15, b. 296, lap. 472.

³² [Vilkaviškio miesto ir apskrities viršininko raštas] (1933 VI.16) Valstybės saugumo departamentui. LCVA. F378, ap. 3, b. 2026, lap. 172.

³³ [Biržų apskrities viršininko raštas] (1933 VII. 4) Valstybės saugumo departamentui. LCVA. F378, ap. 3, b. 2026, lap. 149.